

Эшназарова З.Б.

ЭЛ ЧАРБАСЫН СОЦИАЛИСТИК РЕКОНСТРУКЦИЯЛООНУН ӨНҮГҮҮСҮ

Эшназарова З.Б.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА

Z.B. Eshnazarova

DEVELOPMENT OF SOCIAL RECONSTRUCTION OF NATIONAL ECONOMY

УДК: 94.470/67

Макалада Туркестан Автономиялуу Социалистик Советтик Республикасында эл чарбасын социалисттик жолдо реконструкциялоо жөнүндө каралат.

Негизги сөздөр: мамлекет, чарба, өнүгүү, кыштактар, айылдар, совет, ревком, пролетариат, партия, саботаж, компания, кызыл, чыгыш.

В статье рассматривается социалистическая реконструкция народного хозяйства в Туркестанской Автономной Социалистической Советской Республике.

Ключевые слова: государство, хозяйство, развитие, поселки, села, совет, ревком, пролетариат, партия, саботаж, компания, красный, восток.

The article discusses the socialist reconstruction of national economy of the Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic.

Key words: state, economy, development, towns, villages, the council, the revolutionary committee, the proletariat, the party, sabotage, company, red, east.

Түркестан Автономиялуу Социалистик Советтик Республикасы бардык багыттар боюнча, саясат эл чарбасы ж.б. тынчтык жолу менен реконструкциялоону баштады. Өзгөчө советтердин ордун бекемдөө иштерин жандандырган. Түрк бюро советтик аппараттарды жергиликтүү элдерге өткөрүү күчөгөн. Анын маңызы Советтик жана мамлекеттик кызматтарга жергиликтүү элдерден тартып иштетүү жана мамлекеттик иш кагаздарын (өзгөчө төмөнкү мамлекеттик кызматтарда) улуттардын тилине которулган. Мамлекеттик кызматтарда башка улуттар иштесе, алар жергиликтүү элдердин тилин билүүгө тийиш, ушул шартка байланыштуу атайын окуу китептери даярдалган жана атайын курстар уюштурулган.

Мамлекеттик аппаратты жергиликтүү элдерге өткөрүү өтө чоң саясий күрөштөр менен жүрдү. Бир жагынан орус кызматкерлери каршылык көрсөтүшүп (саботаж) жергиликтүү элдерден кадрлар даяр эмес деп, экинчи жагынан – жергиликтүү улутчуга буржуазия жүз процент жана тез жергиликтүү элге мамлекеттик аппаратты өткөрүп берүүнү талап кылган, мында кайсыл талапка тиешелүү экендигине карабастан, эки багыт тең элдердин достугуна доо кетирип, социалисттик курулушка зыян келтирген. Көптөгөн иштер кыштактарды жана айылдарды советтештирүү болду.

Граждандык согуш мезгилинде түзүлгөн ревкомдор мында жакшы роль ойноду. Ал эми

Советтердин бийлиги бекемделген сайын, анда эмгекчилердин катышуусу күчөп, кийин ревкомдор жоюлуп Советтердин бийлиги түзүлдү.

Айыл жана кыштак Советтерди али күчтүү боло элек болуучу, ошого карабай пролетариат диктатурасынын органы болгон же болбосо эмгекчилердин жер-жерлердеги бийлиги болуучу. Бийликти андан ары бекемдөө максатында айыл-кыштактарда партиялык-саясий иштерди жандандыруу каралган.

1921-ж. чоң кампания жүргүзүлүп, советтерге шайлоолор болду. Бардык жерлерде жыйындар, митингдер, дыйкандардын, партияда жоктордун конференциялары жана жергиликтүү Советтердин съездери болуп өттү. Шайлоолорду өткөрүү үчүн жер-жерлерге атайын даярдалган инструкторлорду жөнөтүлгөн. Совет өлкөдөгү бийликтин бардык бутактарын үгүттөөгө (агитацияга) пайдаланган. Шайлоо комиссияларын бекемдөө болду, инструкторлордун курамы жаңыртылды, шайлоону өткөрүү төрагалары жаңыланды. Советке жергиликтүү эмгекчилер тартылды. Ал эми Айылдык Советтерге шайлангандар жалаң жергиликтүү элдердин өкүлдөрү болгон, алар волосттук жана уездик-шаардык жана областтык советтерге шайланды.

Бул иште чоң жардам берген РКП(б) БКнын Түрк бюросу уюштурган “Кызыл Чыгыш”, “Красный восток” үгүт поездди болду, жергиликтүү элдер бул үгүт поезди абдан жылуу тосуп алышты. Үгүт поезд үгүттөө иштеринен сырткары Советтик уюмдарды изилдеп, акын структурасына (түзүүгө) чарба иштерин жүргүзүүсүнө жеринде жардам беришти. Түрк бюро жер-жерлердеги партиялык уюмдарга атайын кайрылып өзгөчө үгүт иштерин эски кыштактарда шаарларда күчөтүүнү суранган.

Түркестан Коммунисттик партиясынын Борбордук комитети 1922-ж. 20-январында Жети-Суу областтык партиялык уюмга кат менен кайрылып, атайын көрсөтмө жиберилген, анда “баардык аткаруу бийлигине жана жалпы Советтик аппараттарга кедей-кембагалдардан болуусу талап кылынган”. Түркестан КП БКнын башка бир чечими (1922-ж. Июль) “Алдыга коюлган иш чаралардын борбору Советтеги эмгекчилер депутаттары болуусу, өзгөчө айыл жана кыштактарда, алар Совет бийлигине жергиликтүү элдерди тартуунун жолу болуусу керек”.

Советтик органдар татаал шарттарда жана максаттуу иштерди алып бараткан. 1922-ж. беш айылын-

да Жети-Суу областынын Совет өкмөтү 800дөй суроолорду карап, жооптор берилген, алардын көпчүлүк бөлүгү мамлекеттик маанидеги суроолор болгон. Анын ичинен “үчтүк”(“троек”) түзүп жер-жерлерге жөтөтүү, мында “Лепсинский”, Талды-курган, Жаркент, Алма-Ата уездеринде иш алып баруу үчүн, үчтүктөр-жерлердин бөлүнүшүн текшерген, советтик уюмдардын бири-бирине жардам берүүлөрү, ошол мезгилде региондогу холера жана башка эпидемиялык ооруларга каршы күрөшүп, областтагы салыкт төлөөлөргө көзөмөл жүргүзүшкөн. Мындан сырткары кедей-кембагалдарга чарба түзүүгө берилип жаткан жардам каралган.

Натыйжада эмгекчи элдер Советтик органдарга абдан көп тартылган, аны төмөндөн байкоого болот, Түркестандагы уездик Советтердин 2340 депутаттан, 1954-ж. жергиликтүү элдерден шайланган. Фергана областынын волосттук Советтердин 305 депутаттын 290 депутат жергиликтүү элдердин өкүлдөрү болгон.

Совет бийлигине жергиликтүү элдерди тартуу үчүн ар дайым эл эмне менен дем алып жатат, эмнеге муктаж, элдин ишеничин эч кандай тоскоолдуктар токтото албаган деңгээлге жеткирүү каралган жана анын үстүнөн тынымсыз иш алып барган. Иштин мындай тартибинин Түркестанда болуусу, бул жерде орустун улуу шавинисттик жана улуттук буржуазиянын улутчулдугу жоюула элек болуучу. Бул саясий иш чаралардын жүрүшү Совет бийлигин андан ары чындады жана чарбаны калыбына келтирди. Ошондой эле элдин аң-сезими да өстү, ал өзгөчө Поволжьядагы эл ачка калганда жардам берген учурда абдан байкалды.

РКП(б) БК Совет өлкөсүнө кайрылуу кабыл алып, Поволжьядагы кургакчылык жана түшүмдүүлүк болбой калып, миллиондогон адамдар ачка калды, табияттын кырсыгынан жалгыз кутулууга мүмкүн эмес ага бардыгыбыз чогуу аракет жасайлы деп”– деп кайрылган.1921-ж.12-июлда В.И.Ленин Түркестан республикасына РКП(б)нын БКнин Түрк бюросуна сураныч менен кайрылган, Россиянын борбордук районуна тез арада 250миң пуд буудай жөнөтүүгө. Ал азык-түлүктүн тартыштыгын баса белгилеген. Бир аз кийин РСФСРдин Совнаркому “Арал деңизинин жумушчуларына жана балыкчыларына кайрылган” В.И. Ленин кол койгон кайрылууга. “Урматтуу жолдоштор – мен билем бул кабар сиздерге жетсе керек, бул өтө чоң ачкачылык, Поволжьени жана Уралдын алдын каптады” жардам керек. Мында орусту жана мусулманды, отурукташкан жана көчмөндөр баарын ачкачылык коркутуп жатат, эгер жардам келбесе деп жазылган. Казак, Уфалык, сатаралык жана астрахандык эмгекчилер өтө оор абалда, жардам керек, бул пролетарлардын биримдигин чыңдайт. Ал эми Араль суусунда балык кармоо жакшы, жардам бергиле” деп кайрылган.

Жергиликтүү эле, Совет бийлигинин органдары колдон келген жардамдарды берүүнү чечишти. Жардамды жыйнаган комиссия алтынды, күмүштү кабыл алып, акчалай азык-түлүк, карточкаларын топтоп, эмгекчи дыйкандар буудай, эт жана акчалай

жардам берип жатышты. 1921-ж. 29-ноябрда Мерв партиялык уюму акча, калгандарга, жаңы түшүмгө чейин ар бир коммунисттен айлык маянанын 10% которуп турууга чечим чыгарышты.

Байрам-Али коммунисттери агайын чечим кабыл алып ар бир коммунисттен ачка, калгандарга бир айлык патек жана 3 миң рубль берүүнү чечишти. Петроград шаарынын жумушчуларына – бир айдан жарымын берүү каралган.1921-ж. Декабрь айында Түркмөн областтык партиялык уюм 230 баланы Поволжьядан келген багыт алышты.

Түркестан эмгекчилери коммунисттердин инициативасын колдоп, 1927-ж. 27-июнда Туркмен Калада Байрам-Али волосттуна кирген айыл айылдык волоскомдор, түшүмдүүлүктүн ар бир пуддан 400 грам ачка калгандарга жардам берүүнү чечишти, натыйжада фондко 15 вагон дан топтолгон.

Полтарацке, Геок-Тепе, Бахарден волосторунда 700 пуд ун, 320 пуд буудай, 15 кой жана 15 миллион рубль жыйналды. 1921-ж.1-сентябрда Түркестан областтык комиссияга 5400 пуд буудай, 2100 кой, ошондой эле, көп суммадагы акча топтолгон. Душактан 100 пуд буудай жана 70миң рубль, Педжекент-900 миң рубль жыйналган. Мерв уездинде комиссиянын аракетин менен 410 пуд буудай, 182 кой жана 7 миллион рубль жыйнаган. 1921-жылдын 1-сентябрында түркестан областтык комиссия 5400 пуд буудай, 2100 баш кой, өтө чоң өлчөмдө акча чогултулду.

Ачка калгандарга Жети-Суу областында да жардамдар чогултулду. Благовещенский айылында өздүк чыгармачылык көрсөткөн спектаклден түшкөн акчага 182 пуд буудай сатып алынып Поволжьяга жөнөтүлгөн. Лепсинский айылында 1921-ж. 21-сентябрга карата 1257 пуд буудай топтолгон. Сарканде айылы 100 миң рубль топтогон.

Башкыр республикасына жардамга Алма-Ата уездинен 446 кой, 30 ири мүйүздүү мал, 150 миллион рубль 1922-ж. 22-апрелге топтолгон. ”Правда” газетасы көрсөткөндөй Жети-Суу областынан жардам Москвага 15521 пуд буудай жөнөтүлгөн. РСФСРдин Совнаркомунун кайрылуусуна Арал деңизинин балыкчылары күжүрмөндүктү көрсөттү. 1921-ж. декабрында 14 вагон балык жөнөтүшкөн. Бул жардамдар Түркестан эмгекчилери Совет бийлигине ишенгендигин жана интернационалдык мүнөзүн даңктаган барактардан болуп калды.

1923-ж. көптөн бери аракеттер жасалып жаткан Түркестан, Бухара жана Хорезимдин экономикалык өнүгүүсү бириктирилген. Бул Борбордук Азиянын экономикасынын, маданиятынын өнүгүүсүнө алып келмек эле. Борбордук Азия республикаларынын экономикалык биригүүсү алдында турган татаал маселелер чечкенге болот эле. Мындан сырткары Бухара жана Хорезимди социалисттик курулушка тартуучу күч эле, мындан да зарылы бул улуттук-мамлекеттик тиктешүүгө да жол ачмак. Экономикалык биримдик Совет бийлигин интернационалдык тарбиялоого да зор күч эле. Борбордук Азия республикалары өз алдынча эч качан социалисттик эмгек күчүн жана улуттук маданияттын экономикасын

өстүрө албайт болучу. Ошондой эле, тышкы коопсуздук республикалардын экономикалык биримдик дипломатикалык, аскердик бирдиктүү фронттордун түзүлүшү, бул экономикалык жана коопсуздукту камсыз кылды, өзгөчө капитализмдин курчоосунда турган учурда.

Борбордук Азия элдеринин тарыхый байланыштары, бөлүнгөн чек аралар туура эмес болуучу, бул феодалдык жана Падышачылык Россия дооруна туура келген, ал эми социализмдин өнүгүүсүнө туура келбейт эле. РКП(б)нын БКтинин Средазбюросу 1923-ж. январда Туркестан, Бухара жана Хорезимдин экономикалык бирдигин сунуштаган. Бул сунушка байланыштуу 1923ж. Мартта ПАССР, БНСР жана ХАСРде конференциялар болуп өттү. Бардык конференциялардагы республикалардан жөнөтүлгөн өкүлдөр чечишкен, Туркестандан - 10 адам, Бухарадан - 7 адам жана Хорезимден - 3 адам мүчө болуп киришкен.

Ар тараптуу экономиканы өнүктүрүү үчүн Борбордук Азиялык экономикалык Совет доорунда түзүлгөн, булар конференциянын президиумуна кирген. Биргелешкен комиссариаттарды жетектешкен, ал тышкы соода жолдор байланыштары, байланыштар, финансы.

СЭС (средазсовет) компетенциясына республикалардын чарба пландарын кароо, жалпы мыйзам чыгаруу форуму ал бардык республикаларга тийиштүү болгон, жалпы соода жана финансы саясаты, пландуу түрдө кышка (заготовок) даярдыктарды азык-түлүк жана калктын керектөөсүн зарылдыгына карата.

СЭСтин ишинин негиздери транспорт жана байланышты тескеп туруу, мелорацияга көңүл буруу, жер байланыштарына, отун энергиясы жана социалдык камсыздоону иликтеп турган. Финансы маселеси боюнча токтомо, колдонулуп жаткан акчаны окшоштуруу (унификациялоо), айыл-чарба кредитин түзүү, мамлекеттик камсыздоону уюштуруу иштери болгон жана РСФСРдин мамлекеттик банкы жана БНСР жана ХАСР банктарын бириктирүү каралган.

Конференция республикалардагы жер бөлүштүрүүнү жана суу чарбасынын маселелерин карады, айыл чарба өсүмдүктөрүнө дары-дармектерди аныктады, жылып жүрүүчү кумдун (перекосными песками) экология маселелерин тактады. Атайын токтом менен Туркестан Бухара жана Хорезм Республикаларын бүткүл Россиялык айыл чарба көрсөтмөсүнө катышуусу чечилген.

Конференциянын алдында түзүлгөн СЭС экономиканы өнүктүрүү жана маданий кызматташтыкты күчөтүү үчүн абдан чоң иштер жасады. 1923-ж. ортосунда жалпы бирдей салык системасы түзүлгөн, акча бирдиги түзүлдү. Борбордук Азия суу-чарбасы түзүлүп, пахтачылык жакшы өнүгө баштады. Почта-телеграф байланышы иштей баштады, темир жол жана суу жолдору түзүлдү жана бир жерге баш ийе баштаган.

Борбордук Азия республикаларынын биригүүсү өзүн толук актады, социалисттик курулуштун темпи өстү. Бул Лениндик улут саясатына да өзүнүн тааси-

рин тийгизди, республикалар ортосунда элдердин достугу түзүлдү. Бул татаал иштерди турмушка ашырууда Түрк комиссиясынын да ролу чоң. Түрк комиссия Совет бийлигин чыңдоого көп иштерди жасашты. Эл чарбасын калыбына келтирүүдө да иштер арбын болду. Социализмдин Туркестанда бекемделишинде 1923-ж. 11-16-мартта өткөн Түрк коммунисттик партиясынын VII съезди, чоң таасир эткен. Себеби съезд Туркестандын экономикасына жана саясатына анализ берген болучу, өзгөчө НЭПтин алгачкы жылдары эле.

Социализмдин жеңишине беш жыл толгон. Мында Туркестан үч саясий жеңишке ээ болду:

1) Мурда артта калган элдердин аң-сезиминин өнүгүүсү, улуттар өз тагдырын өзү чечүүгө болгон багытка өтүү;

2) Революция бардык жамандыктар феодал-патриархалдык саясат экендигин элдин түшүнгөндүгүн көрсөткөндүгү;

3) Элдердин Совет бийлигине ишеничи күчөгөн. 1922-1922-жылдарда душмандардын элге болгон таасири жоголгон.

Кыштак Советтери, “Кошчу” союзу жана ар кандай кооперациялар. Кыштактарда, айылдарда негизги коомдук-саясий турмушу болуп калды. Съезд “Кошчу” союзун элдердин кооперацияга өтүүдөгү көпүрө болуп калды деп билдирген.

ДКП(б)нын XII съездинин директивалары, Борбордук комитеттин IV кеңешмеси улут маселесин талкулаган. 1923-ж. 29-августта Түрк БАК жана Совноркому бул маселе боюнча атайын токтом кабыл алган. Ал “Тез аранын ичинде Советтик иш кагаздарды жергиликтүү элдердин тилине өткөрүү” деп. Бардык официалдык иш кагаздар орус, өзбек, казак, кыргыз, түркмөн, кара-калпак тилдеринде жарыялансын деген чечим кабыл алынды.

1923-ж. аягында Советтик аппараттарда иштөө үчүн жергиликтүү элдерден “Кошчу” союзунан кандидаттар көрсөтүлгөн. Ошондуктан үгүт-иштери жер-жерлерде күчөтүлгөн. Кээ бир жерлерде областтык Советтерге шайлоолор Советтик бийликтин чыңдалгандыгын көрсөттү. Бул мезгилде областтык, 32 уездик, 492 волосттук администрациялар түзүлгөн. Бир канча соттук жан чарбалык органдар түзүлгөн. Уездик Советтерге съездике 2348 делегат шайланып, анын ичинен 400 жумушчу, 1625 дыйкандар жана 323 кызматкерлер болгон, алардын көпчүлүгү жергиликтүү элдердин өкүлдөрү болуучу.

Съездге 555 делегаттан Самарканд, Жет-Суу, Фергана жана Түркмен областтарынан бардык улуттардан турган. Казактар 128, өзбектер 98, түркмөндөр 44, каракалпактар 35, кыргыздар 18 болгон. Бүткүл Туркестан Советтеринин XII съездине катышкан 356 делегаттан 226 жергиликтүү улуттардын өкүлдөрү болгон. Туркестандагы саясий атмосфера, анын ичинен айыл-кыштактарда жакшы эле болуп калган. Дыйкандардын маанайы жакшыргандыгы пахта жыйноо компаниясында даана көрүндү, себеби жыйналган пахтанын көлөмү өткөн жылга салыштырмалуу бир канча эсе көп болгон. Бул мезгилде

профсоюз уюмунун иштери да жанданат, өтө чоң жардам берди.

Эмгек өндүрүмдүүлүгүн көтөрүү үчүн күрөш эмгекчилердин кызыкчылыгын коргоо, алардын турмушун оңдоо, массалык-тарбиялоо иштерин жүргүзүү. Профсоюздар чарба пландары түзүүгө, жумушчу күчүн бөлүштүрүүгө, каржыларды, сырьёлорду, материалдарды бөлүштүрүүгө катышкан. Абдан чоң ролду ойногон “Рабземлес” союзу болду, кулактарда, байларда жана манаптарда батрак болуп иштегендер ар дайым өзүнүн жана үй-бүлөөсүнүн коргоочусу катары байларды түшүнгөн “Рабземлестин” негизги милдеттеринен болуп кедей-кембагалдардын союзун бекемдөө болгон, бул улут саясатынан жержерлердеги саясат маселелерин чечкен.

1923-жылдан баштап жергиликтүү элдердин аялдарына көңүл бурула баштады. Туркестан аялдары менен иштөөнүн негизги багыты эски калдыктар менен күрөшүү, тең укуктуулук үчүн күрөш болгон. Бул маселе боюнча Оргбюро атайын чечим кабыл алып, аялдар арасында иштөөнү күчөтүү, үй-бүлөдөгү эски түшүнүктөр жана жергиликтүү элдердин көп аялдуулугуна каршы күрөш күчөтүлгөн.

Түркестандагы саясий бийликти курууда өтө чоң мааниге ээ болгон РКП(б) БКнын 1923-ж. 10-майындагы жана 30-августтагы токтомдору болду:

1) Мындан ары дагы жергиликтүү элдердин майда буржуазиялык жана диний түшүнүктөрүн жоюу, бирок элдердин керектөөсү жана көз карашын эске алуу менен ар кандай райондордо иш алып барылсын.

2) Совет бийлигине лоялдуу караган интеллигенцияны маданий-агартуу иштерине пайдалануу.

3) РКП(б) БК Средазбюросуна тапшырма, жер маселеси боюнча ВЦИКтин чечимдерин так аткаруусу көзөмөлдөнсүн.

4) Айыл чарбасын андан ары өркүндөтүүдө дыйкандарды кооперацияга тартуу “Кошчу” союзун пайдаланып ишке ашырылсын.

5) Түркесанда маданий-агартуу иштери колго алынсын, РСФСРдин наркомбюросуна берилген тапшырмасына ылайык жергиликтүү элдерди мүмкүн болушунча мектепке тартуу күчөтүлсүн.

6) Түрк ЦИКтин алдында уюшулган атайын курстарга жергиликтүү элдерди тартуу менен волосттук жана уездик аткаруу комитетинде иштеген кызматкерлерди даярдоо жандандырылсын. Ошондой эле, Жети-Суу темир жолун курууга катуу көңүл бурулган, ирригациялык курулуштар күчөтүлсүн, пахтачылык жандандырылсын.

Адабияттар:

1. Кадыров Т.Д. История Центральной Азии. Т II. - Ош., 2012.
2. Всемирная История «Национально-освободительные войны». - М., 2000.
3. Восстание кыргызов и казахов в 1916 году. - Б., 1996.
4. История Казахстана и Центральной Азии. - Алма-Ата, 2001.
5. Всемирная история 1-ХIII томов. - М., 1956.
6. Всемирная история I-ХII томов. - Минск, 1990.
7. Рабочие движение в России. - М., 1985.
8. Всеобщая история. - М., 1992.

Рецензент: кандидат исторических наук, доцент Маматов А.